

»BERDACHES« ALI MOŠKI-ŽENSKA IN ŽENSKA-MOŠKI V AMERIŠKIH STAROSELSKIH KULTURAH

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Prispevek obravnava »berdaches«, ki so bili pred evropsko kolonizacijo močno razširjeni v različnih ameriških staroselskih družbah. Opravljali so poklice, značilne za nasprotni spol (posameznik moškega biološkega spola je opravljal dela, ki pripadajo družbeni vlogi žensk, in nasprotno), v nekaterih primerih jih opredeljuje tudi transvestizem in spolna usmerjenost, ki so jo Evropejci preveč poenostavljeno poimenovali homoseksualnost. V prispevku so predstavljene različne teorije, ki razlagajo omenjeni pojav, razloženi pa so tudi drugačni načini pojmovanja homoseksualnosti, ki so bili razviti v ameriških staroselskih družbah in se precej razlikujejo od današnjih zahodnih, ter današnja vloga »berdaches« med ameriškimi staroselci.

Ključne besede: homoseksualnost, ameriški staroselci, *berdache*, tretji spol, četrti spol

Abstract: Analyzed is the institution of the *berdaches* that was widespread in Native American societies prior to European colonization. The *berdaches* performed professions otherwise typical of the opposite sex, which is to say that biological men performed jobs and chores that were traditionally in the domain of women, and vice versa. In some cases, they were also characterized by transvestism and a sexual orientation that Europeans described by the overly simplified term homosexuality. Examined are different theories that try to explain this phenomenon as well as perceptions of homosexuality in Native American societies, which were quite different from the ones that are commonly recognized in the West. Discussed is also the present role of the *berdaches* in modern Native American societies.

Key Words: homosexuality, Native Americans, *berdache*, third gender, fourth gender

Uvod

Angleški termin *berdache* izhaja iz arabske besede *bardag* in perzijske *bardaj* (*bardah*). Do 16. stoletja so si vsaj trije romanski jeziki (italijanski, španski in francoski) sposodili arabski termin, s katerim so označevali pasivnega partnerja v homoseksualnem spolnem razmerju. Arabski izraz *berdache* prvotno pomeni 'moški prostitut' oziroma 'vzdrževani fant'. Fulton in Anderson (1992: 603–604) se ne strinjata s posplošitvijo, da so izraz v antropološkem smislu za ameriško staroselsko institucijo prvi uporabili Francozi. Trdita, da so k njegovemu sodobnemu pomenu največ prispevali Španci, ki so med arabsko nadvlado Iberskega polotoka v srednjem veku prevzeli veliko število arabskih besed. Ko so prvi španski konkvistadorji v Novem svetu naleteli na domorodce, ki so se oblačili v ženska oblačila in prakticirali homoseksualne odnose, so jih opisali z besedo *bardaje* (*bardaxa*), špansko različico arabske besede *bardag*. Ko so francoski misijonarji ta fenomen poskušali stoletje pozneje definirati, so prevzeli besedo *berdache*, francosko izpeljanko španskega termina. Avtorja (Fulton in Anderson 1992: 603–604) na podlagi tega ugotavljata, da je bil prvotno dokumentiran v Centralni in Južni Ameriki – na območjih, ki so danes le redko omenjena v antropoloških diskusijah o »berdaches«.

Zaradi negativnih konotacij izraz »berdache« uporabljam v navednicah ali pa, kot je to storila že Sabine Lang (1998: 185), uporabljam izraza ženska-moški za moškega »berdache« in moški-ženska za žensko »berdache«. Na prvem mestu omenjenih skovank torej stoji posameznikov družbeni, šele nato biološki spol, saj v kulturah prvotnih ameriških prebivalcev posameznikov družbeni spol prerašča okvire njenega ali

njegovega biološkega spola.

Ženske-moški so bili dokumentirani v skoraj 150 severno-ameriških družbah. V skoraj polovici vseh se omenjajo tudi moški-ženske (Roscoe 1993: 330). Po trditvah avtorjev Callender in Kochemsa (1983: 444–446) so se »berdache« pojavljali na širnem območju od Kalifornije do doline Mississippija in Velikih jezer, manj pa jih je bilo na vzhodu, razen v njegovem južnem delu.

Kdo so »berdaches«?

Prva poročila o ženskah-moških in moških-ženskah so pičla, delna in slabe kakovosti. Večina temelji le na spominih, ne pa na direktnem opazovanju (ker so »berdaches« kmalu po prihodu Evropejcev skoraj popolnoma izginili). Zaradi tega se pojavljajo številni opisi, ki ta pojav preveč generalizirajo (ravno obstoj žensk-moških in moških-žensk je dokaz, da so bile staroselske družbe zelo raznolike), zagovarjajo napačne teze, ki izhajajo iz pogleda zahodnjakov na spole in spolnost, ali pa poskušajo pojav idealizirati oziroma prikazati staroselce kot izjemno tolerantne (nenatančna generalizacija in pretirana idealizacija se pojavljata pri Williamsu 1992).

Po mojem mnenju sta bila pri opisovanju omenjenega pojava dokaj nepristranska in izčrpna Callender in Kochems (1983: 443–453), zato bom iz njunega dela poskusila na kratko povzeti glavne značilnosti žensk-moških in moških-žensk.

Callender in Kochems kot eno njihovih lastnosti opisujeta transvestizem. »Berdaches« so se velikokrat oblačili v oblačila, ki so značilna za nasprotni spol, vendar ne povsod. Nekateri posamezniki so se v oblačila nasprotnega spola oblačili le delno. Ponekod je bilo to prepovedano in so npr. ženske-

* Mojca Slokan, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. 3314 Braslovče, Male Braslovče 10, E-naslov: mojca.slokan@gmail.com

moški prevzeli le žensko obliko govorice in vedenja. Naj na tem mestu poudarim, da sta se v nekaterih staroselskih družbah govorici žensk in moških tako močno razlikovali, kot da bi šlo za različne dialekte (1983: 447).

Omenjena avtorja tudi trdita, da je ena temeljnih značilnosti pričujoče institucije, da so »berdaches« opravljali poklic nasprotnega biološkega spola; opisujejo jih kot zelo dobro izučene za omenjene poklice. Vendar pa ni nujno, da ne bi poleg tega opravljali tudi poklicev svojega biološkega spola. Glede na njihove sposobnosti opravljanja del nasprotnega biološkega spola so bili pravzaprav zaželeni, saj so svoji družini in sorodnikom prinašali dober prihodek. Poleg tega so opravljali nekatera posebna dela, kot so dajanje skrivnih imen, pogrebni obredi, zdraviteljstvo, šamanizem (1983: 447–448).

Medtem ko je izbira poklica njihov zelo pomemben atribut, pa je po mnenju Callenderja in Kochemsa povsem drugače s spolnostjo. Domneva, da so ženske-moški in moški-ženske homoseksualni, je preveč poenostavljena. »Berdaches« so lahko bili tudi bi- ali heteroseksualni, lahko so bili homoseksualni le del svojega življenja in se nato odločili za heteroseksualnost, ali pa so bili najprej v heteroseksualni zakonski zvezi, nato pa so postali homoseksualni, itd. (1983: 449–451).

Po mnenju Callenderja in Kochemsa je bil verski vidik zelo pomemben. Ženske-moški in moški-ženske so svojo odločitev večkrat utemeljevali na podlagi vizije ali sanj. Te so lahko vsebovale privide ženskih boginj, med njimi je bila najpogostejša luna, ki simbolizira transformacijo (1983: 451–453).

Poleg vseh zgoraj opisanih lastnosti pa Callender in Kochems opisujeta tudi poseben, ponavadi visok družbeni status žensk-moških in moških-žensk, ki je temeljil na njihovi duhovnosti in povezanosti z nadnaravnim ter na njihovih nadpovprečnih poklicnih sposobnostih (1983: 453).

Teorije o moških-ženskah in ženskah-moških

Homoseksualnost Evropejci, ki so ob »odkritju« obeh Amerik naleteli na ženske-moške in moške-ženske, so poudarjali njihovo nagnjenost k homoseksualnim odnosom in se nad tem zgražali. Njihovo število se je po prihodu osvajalcev močno zmanjšalo, predvsem zato, ker so staroselci sami prevzeli negativne poglede evropskih prišlekov.

Prve antropološke razlage so ta fenomen obravnavale kot primer kulturno ustaljene homoseksualnosti (Lang 1998: 185). Homoseksualnost je bila pojmovana kot prirojena spolna motnja – zgodnji seksologi so menili, da žleze, hormoni in druge biološke komponente neposredno vplivajo na razvoj homoseksualnega nagnjenja. Te predpostavke so se pojavljale še pred rojstvom endokrinologije in so ponekod aktualne še danes (Tratnik 1995: 9). Prvi, ki je zavrnil biologične teorije takratnega časa, je bil Freud. Sklepal je, da gre pri spolni inverziji za motnjo, ki spolni nagon prizadenejo med njegovim razvojem (Tratnik 1995: 11). Ta teorija je torej berdachejske vloge tolmačila na način, kako posameznike, ki so po psihiatričnih opredelitvah odklon od normalnega in perverzija, integrirati v družbo.

Vendar pa so te razlage že v temelju napačne. Callender in

Kochems (1983: 449) poudarjata, da domneva, da so bili vsi moški-ženske in ženske-moški homoseksualni, realnost preveč poenostavlja. Tako kot drugi atributi je bila spolna usmerjenost variabilna in zelo kompleksna. Staroselci bolj kot spolno obnašanje poudarjajo družbene aspekte berdachizma – transvestizem in opravljanje poklicev nasprotnega spola; homoseksualnost je bila sekundarni fenomen. Moški-ženske in ženske-moški so bili lahko tudi heteroseksualni ali biseksualni. Poudarjanje homoseksualnosti je posledica mišljenja Evropejcev, po katerem naj bi posameznik postal »berdache« zaradi svoje spolne usmerjenosti. Po navadi ameriških staroselcev pa se je posameznik za transformacijo odločil zaradi poklicnih ambicij in družbenega vedenja, šele iz tega pa so (morda) izhajali tudi homoseksualni odnosi.

'Križanje družbenih spolov' (*Gender-crossing*)

Sodobnejše razlage se bolj osredotočajo na družbene aspekte moških-žensk in žensk-moških kot pa na njihovo spolno življenje. Avtorica Whitehead (povzeto v Roscoe 1993: 343–344) na primer opredeli moške-ženske in ženske-moške kot *gender-crossers*, kot osebo enega ali drugega biološkega spola, ki povsem ali pa le delno prevzame poklicni in družbeni status nasprotnega spola. Avtorica trdi, da so ženske veliko težje postale moški-ženske oz. da jih sploh ni bilo in da je ta sistem posledica ekonomskih ambicij nekaterih moških, ki so želeli uspeti v ženskih poklicih. Prepričanje o tem, da ženska-moški bolje opravlja žensko delo kot one same, pa naj bi izhajalo iz ideologije o moški superiornosti: »seveda, on je boljši, saj je moški!« V razlagi Whiteheadove so ženske-moški postali del feministične zgodbe, katere glavni motiv je konflikt med moškimi in ženskami, v katerem se na koncu moški dokažejo kot superiorni in si podredijo ženske.

Raznolikost družbenih spolov

Vendar pa to ni edina pomanjkljivost omenjene teorije. Roscoe (1993: 344–345) poudarja drug vidik – 'dihotomijo družbenega spola' (*gender dichotomy*), s čimer postavi alternativo razlagi o »križanju družbenih spolov«. Whiteheadova namreč trdi, da obstaja poleg biološkega tudi družbeni spol. Posamezniku/posameznici že ob rojstvu na podlagi njegovih/njenih anatomskih značilnosti določijo njegovo/njeno družbeno vlogo (torej določijo jim moški ali ženski družbeni spol). Toda ta dihotomija postavlja novo vprašanje: če družbeni spol razumemo kot odgovor na posameznikove/posamezničine anatomsko-fiziološke komponente, ali ne moremo potem trditi, da je družbeni spol v resnici naraven (oz. determiniran z biologijo)?

Razlaga Whiteheadove temelji na predpostavki, da družbeni spol temelji na naravnih dejstvih biološkega spola; ker obstajata le dva biološka spola, obstajata tudi samo dva družbena spola. Ženske-moške razlaga kot variacijo med moškim in ženskim družbenim spolom. Iz tega tudi sledi, da je v takem sistemu mogoča samo ena spolna orientacija – heteroseksualnost. Roscoe (1993: 349–350; 1998: 123–129) ponudi boljšo razlago omenjenega pojava – ženske-moške opredeli kot tretji družbeni spol, moške-ženske, kjer se pač pojavljajo, pa kot

četrti. Nekateri ameriški staroselci naj bi torej poleg moškega in ženskega poznali in priznavali tudi tretji oziroma četrti družbeni spol.

Opredelitve homoseksualnosti in heteroseksualnosti pri ameriških staroselcih

Iz raznolikega sistema družbenih spolov, kjer poleg ženskega in moškega obstajata še tretji in četrti družbeni spol, izhajajo tudi bolj natančne definicije, s katerimi ameriški staroselci opredeljujejo homoseksualne odnose, kot pa v zahodnih družbah, kjer je homoseksualnost pojmovana kot odnos med posameznikoma istega biološkega (in družbenega) spola. Sabine Lang (1998: 190–191) opisuje, da Navaji moške-ženske in ženske-moške z eno besedo imenujejo *nadleehe*, homoseksualno razmerje pa je zanje razmerje med dvema pripadnikoma istega družbenega spola (med dvema moškima, dvema ženskama, med dvema *nadleehe*, ki sta telesno ženski, in med dvema *nadleehe*, ki sta telesno moška). Kot heteroseksualno razmerje pojmujejo odnos med žensko in moškim, pa tudi med moškim in *nadleehe* moškega biološkega spola in žensko in *nadleehe* ženskega biološkega spola.

Ista avtorica tudi opisuje, da je za Šošone edini neprimeren odnos odnos med dvema *tainna wa'ippe* (poimenovanje za »berdache« ženskega ali moškega biološkega spola). Ta je zanje očitno krvoskrunski, saj se vsaj *tainna wai'ppe* moškega spola med seboj nagovarjajo s sestro. Gej je opredeljen predvsem kot nekdo, ki mu primanjkuje duhovnosti in deluje na podlagi osebnega nagnjenja, namesto da bi uresničeval duhovno moč (Lang 1998: 190–191).

Lezbijke in geji med ameriški staroselci danes

To tematiko so v svoja dela vključili skoraj vsi avtorji, ki so se ukvarjali z raziskovanjem moških-žensk in žensk-moških, med njimi tudi Sabine Lang (1998: 189–207), Roscoe (1998: 99–116) in Williams (1992: 201–229). Pozabljeni fenomen žensk-moških in moških-žensk je pomemben predvsem pri iskanju identitet tako lezbijk in gejev kot tudi tistih staroselcev, ki poskušajo ponovno obuditi tradicionalne življenjske oblike.

Po osvojitvi Amerike se je število moških-žensk in žensk-moških drastično zmanjšalo, marsikje so to izročilo pozabili ali pa zadušili. Danes le redki posamezniki v rezervatih živijo v skladu s sistemom raznoterih družbenih spolov. Vprašanja njihove identitete postajajo vse bolj zapletena. Ker so mnoge od omenjenih praks pozabljene, se ti posamezniki, ki želijo postati moški-ženske ali ženske-moški, obrnejo na starejše ljudi v rezervatih, velikokrat pa uporabijo tudi etnografske zapise. Pogosto za vlogo iz prejšnjih generacij nimajo nobenega vzornika in jo prilagodijo današnjemu času. Njihova identiteta in status še vedno temeljita bolj na duhovni izkušnji in poklicnih izbirah kot pa na spolni usmerjenosti. Praviloma se ne opredeljujejo za lezbijke oz. geje. Tisti, ki jih privlači isti spol, pa se enačijo z zahodnjaškimi pogledi na lezbijke oz. geje, torej se dojemajo kot lezbične ženske oz. gejevski moški. V ospredje samoopredelitve postavljajo (homo)seksualnost in ne poklicne izbire.

V nasprotju s staroselci v rezervatih pa se v urbanih naseljih pojavljajo identitete, ki povezujejo sistem raznolikosti družbenih spolov in zahodnjaško pojmovanje homoseksualnosti. Njihova identiteta je po eni strani gejevska oz. lezbična, saj imajo spolne odnose izključno z istim spolom. Po drugi strani pa se zaradi svojih korenin dojemajo kot posamezniki, ki v sebi združujejo moškega in žensko, vendar bolj na duhovni kot pa poklicni ravni. Za njih se je uveljavilo ime »ljudje z dvojno dušo«, kljub temu pa v temelju upoštevajo zahodnjaški pogled in se identificirajo s svojim biološkim, ne pa s tretjim ali četrtim družbenim spolom.

Sklep

Tretji in četrti družbeni spol, ki so ju poznale nekatere ameriške staroselske kulture, so pogosto napačno interpretirali kot obliko dovoljene homoseksualnosti. To je razvidno že iz imena »bardaje«, ki so jim ga nadeli Španci, ko so pripluli v Novi svet in tam srečali »divjake«, ki niso poznali pravega Boga, saj so dovoljevali celo sodomijo. Tudi v določenih »znanstvenih« razpravah se da razbrati predsodek proti »abnormalnim« homoseksualnim »berdaches«. Šele pozneje se je izkazalo, da gre pri tem fenomenu bolj za poklicne in duhovne aspekte kot pa za samo spolnost. Predsodek zoper »divjake« na Novi celine je posledica fobije Evropejcev pred homoseksualnostjo, ki izhaja iz krščanskega pojmovanja seksualnosti, po kateri je greh vsak spolni odnos, ki ni namenjen reprodukciji.

Na utrjevanje binarnih opozicij znotraj kategorije spolov in seksualnosti je po mnenju Jelke Zorn (1999: 117) vplivala tudi evolucijska teorija, ki predpostavlja prednosti naravne selekcije in reprodukcije ljudi. Zato (v današnjem zahodnem svetu) heteroseksualnost in homoseksualnost predstavljata binarno opozicijo, ki je posledica specifičnega zgodovinskega razvoja, in sta predmet močne hierarhizacije, saj je kategorija heteroseksualnosti v nasprotju s homoseksualnostjo, ki ima izrazito negativne konotacije, označena pozitivno.

Tradicionalni sistem raznolikosti spolov je postal danes za mnoge staroselske lezbijke in geje (končno) sredstvo identifikacije, in to po dolgih letih od Evropejcev prevzetega prepričanja, da je omenjeni pojav znak inferiornosti in nižje stopnje evolucijske razvitosti, torej nekaj, česar se je treba sramovati. Nekateri poskušajo obuditi njegove stare, tradicionalne oblike, drugi jih spremenijo, da ustrezajo sodobnemu življenju, nekateri pa se popolnoma identificirajo z zahodnjaškim pojmovanjem homoseksualnosti.

Sistem raznolikosti družbenih spolov pa je v zadnjih letih postal uporaben predmet razprav v znanstvenih diskusijah, ki izhajajo iz ideologije o svobodi, enakosti, demokraciji, in to v času, ko je postalo, če se lahko tako izrazim, moderno zagovarjati pravico do drugačnosti, tolerantnost, spolne enakopravnosti in enakopravnosti homoseksualcev. Prav ameriški staroselski »berdaches« so dober primer drugačnega sistema spolov in spolnosti, ki dokazuje neuniverzalnost in pomanjkljivosti (našega) zahodnega sistema.

Viri in literatura

CALLENDER, Charles in Lee M. Kochems: The North American berdache. *Current anthropology* 24/4, 1983, 443–470.

FULTON, Robert in Steven W. Anderson: The Amerindian »man-woman«: Gender, liminality, and cultural continuity. *Current Anthropology* 33/5, 1992, 603–607.

LANG, Sabine: Lezbijke, moški-ženske in »dve duši«: homoseksualnost in spol v ameriških domorodskih kulturah. *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo* 4/3–4, 1998, 183–211.

ROSCOE, Will: How to become a berdache: Toward a unified analysis of gender diversity. V: Herdt Gilbert (ur.), *Third sex, third gender: Beyond sexual dimorphism in culture and history*. New York: Zone books, 1993, 329–372.

ROSCOE, Will: *Changing ones: Third and Fourth genders in native North America*. New York: St. Martin's Griffin, 1998.

TRATNIK, Suzana: Teorije o lezbilstvu. V: Suzana Tratnik in Nataša S. Segan (ur.), *L: Zbornik o lezbicnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1995, 6–17.

WILLIAMS, Walter L.: *The spirit and the flesh: Sexual diversity in american indian culture*. Boston: Beacon Press, 1992.

ZORN, Jelka: Homoseksualnost: (De)konstrukcija spola in seksualnosti – antropološka in feministična perspektiva. *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo* 5/1–2, 1999, 117–131.

The »Berdaches«, Or Men/Women and Women/Men in Native American Cultures

The phenomenon of the *berdaches*, the so-called women/men and men/women, has been documented in approximately 150 Native American societies. Early anthropologists had explained it as an example of culturally established homosexuality. Contrary to this notion, recent explanations define it as the third and the fourth sex (gender). Apart from the male and the female sex some Native American societies also had the third social sex (biologically male, its members, who are referred to in this article as men/women, took on female social roles, either partly or entirely) and the fourth social sex (referred to as men/women in this article; its members were biologically women who had assumed, either partly or entirely, the social role of men).

Characteristics of the *berdaches* differed from society to society. One of their main traits was that they performed the work and professions, usually extremely successfully, typical of the opposite sex. Their sexual orientation, however, was far more complex. Contrary to the prevalent opinion of European visitors the *berdaches* were not necessarily homosexuals. Another of their typical characteristics was transvestism: although this was not a general rule, they often wore clothes usually worn by the opposite sex. Since the decision to become a *berdache* was often based on a vision or a dream the religious aspect of this phenomenon was very important. After the »discovery« of America the otherwise highly-respected social status of the *berdaches* changed considerably. Native Americans started to assume values of European newcomers who perceived the *berdache* institution as a permitted homosexual orientation of the »savages«. This prejudice is clearly reflected in the name *berdache* that had been given to them by the Europeans; having its origin in Arabic, the term denotes a »male prostitute« or a »kept boy«.

These highly complex systems of social genders served as the basis for more accurate definitions of sexual orientation as are presently known in Western societies. American Native societies namely often determined a homosexual relationship according to an individual's social, rather than biological, sex. Even though the *berdaches* have largely been forgotten they still serve as a foundation for identity search among gay men, lesbians, and those American Natives who try to restore their once traditional lifestyles.

